

ПРОБЛЕМИ ПРОВАДЖЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПОЖЕЖ

Огляд місця події є найбільш складною слідчою дією при розслідуванні пожеж. Така дія має певну специфіку. Вона передбачає виявити невизначене коло доказів, обумовлених особливостями злочину, способом його вчинення і приховання; при виявленні тієї чи іншої інформації слідчий повинен вирішити питання про її відносність до злочину¹.

Тактика провадження слідчих дій часто стає предметом обговорення учених-криміналістів, практичних працівників правоохоронних органів. Детальний аналіз можливостей систематизації тактичних прийомів огляду місця події провів В. Шепітько², який наголошує на необхідності розвитку вчення про тактику.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами, важливе значення має проведення огляду місця події, який є у цьому випадку невідкладним і повинен проводитись одразу ж після одержання інформації про такі факти. Ця обставина буде сприяти не тільки запобіганню втрати речових доказів, але й буде давати можливість правильно та своєчасно організувати взаємодію в роботі різних органів по встановленню причин, осередка, механізму розвитку пожежі.

Ще в 1906 р. німецький криміналіст Альберт Вейнгарт в роботі про розслідування пожеж писав: «Огляд згарища, особливо суттєвий, інколи єдиний засіб для роз'яснення справи. Доля всього слідства часто залежить лише від того, чи вміло зроблений огляд, чи ні. Треба сказати, що доцільний огляд вельми важкий; лише особливий досвід гарантує задовільне виконання; неосвідчений баче на згарищі тільки незбагненний хаос: груди сміття, обгорілих дошок, розвалених стін та розкиданих частин будівлі»³.

На огляд місця пожежі, як невідкладну слідчу дію, вказував відомий криміналіст А. Вінберг: «як правило, розслідування справ про пожежі починається у зв'язку з повідомленням про такого роду надзвичайну подію. Таке повідомлення у ряді випадків надходить у слідчі органи ще тоді, коли сама подія (пожежа) виникла або ще продовжується. Тому чим скоріше слідчий, що отримав повідомлення про пожежу, опи-

¹ Див.: Коновалова В. Е. Правовая психология. Х., 1990. С. 78;

² Див.: Шепітько В. Ю. Тактика огляду місця події. Конспект лекції. Х., 1994. 20 с.

³ Вейнгарт Альберт. О расследовании поджогов. Руководство юристов и агентов страховых обществ/Пер. с нем. СПб., 1906. С. 7.

ниться на місці події, тим більш успішними будуть результати розслідування»¹.

Крім того, як свідчить практика розслідування пожеж, в цьому випадку надається змога до ліквідації пожежі зафіксувати спочатку динамічну стадію огляду, тобто спостерігати подію в розвитку.

У роботі О. Григор'яна² неодноразово наголошувалося, що було б ідеальним прибуття на місце події слідчого та оперативного працівника органів внутрішніх справ слідом за працівниками пожежної охорони. Тільки в цьому випадку є можливість прослідкувати характер розповсюдження вогню, запах та колір диму, шляхи горіння полум'я, його висоту й колір, запахи продуктів згорання горюче-мастильних матеріалів, силу та напрямок вітру та багато інших фактичних даних про елементи речової обстановки місця події.

Для фіксації динамічної стадії огляду місця події застосовують відеозйомку (відеозапис) пожежі. Цей прийом фіксації результатів огляду дозволяє при проєкціюванні запису у зворотню сторону розглянути динаміку розвитку пожежі від кінцевого результату до відправної точки.

Присутні на місці події особи (слідчий, оперативно-розшукові працівники, спеціалісти, поняті) приймають участь у динамічній стадії огляду місця пожежі шляхом пошуку осередка. Початок з динамічної стадії являє собою основну відмінність огляду місця події при пожежах від оглядів, що застосовуються при розкритті інших злочинів, де вони починаються зі статичної стадії, тобто з дослідження об'єктів у нерухомому стані.

На теперішній час тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж недостатньо опрацьована. Не розроблена відповідна система тактичних прийомів, яка повинна застосовуватися для об'єктивного та повного огляду. При проведенні огляду слідчий не повинен піддаватися першому враженню про сутність події, а повинен дослідити всі можливі версії.

Важливо постійно удосконалювати знання працівників попереднього слідства та налагоджувати їх контакти з експертними установами у плані ознайомлення з новими технічними засобами та науковими методами виявлення, фіксації, вилучення слідів. Існує також необхідність в обміні досвідом роботи самих слідчих по проведенню огляду місць події при розслідуванні пожеж.

Статична стадія огляду починається вже після ліквідації пожежі. На цій стадії слідчий за участю спеціалістів знайомиться з пожежно-технічною характеристикою об'єкта, нав-

¹ Криміналістика: Учебник. М., 1952. Ч. 2. С. 157.

² Див.: Григор'ян О. С. Расследование поджогов. М., 1971. 125 с.

колишньою територією. Він повинен звернути увагу на взаємне розташування предметів, згорілих та обгорілих залишків з метою встановлення осередка пожежі.

Особливу увагу мають привертати такі предмети, як керогази, керосинові лампи й ліхтарі, електропобутові, теле- і радіоприлади, оскільки вони можуть знаходитись в осередку пожежі і бути її причиною. Зазначені предмети підлягають вилученню і приєднанню до справи як речові докази.

Якщо пожежа виникла у закритому приміщенні, слід ретельно з'ясувати, чи немає слідів проникнення через вікна і двері, в якому стані перебувають запори і замки на момент прибуття очевидців, пожежників, слідчо-оперативної групи.

Оскільки багато жилих і службових будівель ще мають паче опалення, при несправності якого може виникнути пожежа, на статичній стадії огляду увагу необхідно звернути на димохід, адже за кольором сажі можна визначити, горіла вона чи ні (при її горінні стінки дымоходу вкриваються сірим нальотом, а сажа, що негоріла — чорного кольору).

Коли впливу вогню зазнали дерев'яні конструкції, на них можна побачити багато тріщин, причому ближче до осередка пожежі вони будуть більш дрібними, а обвуглювання більш глибоким.

Свідченням горіння легкозаймистих рідин є ділянка обгоріння з чіткими межами. Причому деякий час сліди нафтопродуктів зберігаються в штукатурці, попелі, вугіллі, тому ці речовини слід ретельно упакувати в банки з притертими кришками або в міцні целофанові мішки зі цільними зав'язками й негайно направити на судово-хімічну експертизу.

Враховуючи, що в будівлях і спорудах є освітлювальна або силова електромережа (залежно від їх призначення), на статичній стадії огляду місця пожежі на таких об'єктах необхідно перевірити, чи немає виносу напруги на металеві конструкції, з метою запобігти нещасним випадкам від електротравм і лише потім, за допомогою спеціалістів, оглядати стан освітлювальної та опалювальної мереж об'єкта, зазначаючи в протоколі всі зміни, які сталися під час пожежі. Слід звернути увагу на положення рубильників електрощитів і зафіксувати його в протоколі огляду («включено» чи «вимкнено»).

При перевірці версії про те, що причиною пожежі став залишений без нагляду електронагрівальний прилад, слід встановити, де знаходились штепсельна розетка й вилка. Підлягають огляду і металеві труби, в яких прокладено електропроводи, а також електродвигуни, системи газопостачання та опалення, металеві конструкції (ферми, стяжки, опори), на яких може бути виявлено пропали й оплавлення.

Якщо є людські жертви, то огляд трупа необхідно проводити з участю судово-медичного експерта, при цьому в протоколі зазначають позу трупа (для загиблих на пожежі характерна поза «боксера») і його конкретне місце знаходження щодо осередка пожежі.

У статичній стадії слідчий разом з учасниками огляду й понятими проводить вимірювання та фотографує місце пожежі. Спеціаліст-геодезист може зробити масштабну зйомку як уражених пожежою об'єктів, так і прилеглих до них будівель, споруд, шляхів, ліній електропередач, тощо. Наприклад, для участі в огляді місця пожежі в механічній майстерні дослідного господарства «Українка» слідчий залучив поряд з іншими спеціалістами інженера-геодезиста, котрий наніс у масштабі на план майстерню і всю сільськогосподарську техніку, що в ній знаходилась, а також прилеглу місцевість з будівлями та лініями електропередач. Виготовлена ним масштабна зйомка місця пожежі з орієнтуванням за частинами світу, була приєднана до протоколу огляду і разом з метеозведенням про силу й напрямок вітру використана у якості вихідних даних при вирішенні комісійною пожежно-технічною експертизою питання про шляхи поширення пожежі. Крім того, масштабна зйомка використовувалась у ході розслідування для визначення відстаней, з яких спостерігали пожежу свідки і на яких були розташовані пожежні машини, а також для з'ясування інших даних, необхідних для встановлення осередка пожежі.

Переходячи знову до динамічної стадії огляду, слідчо-оперативна група і спеціалісти намічають, які конкретно вузли, деталі й предмети слід вилучити як речові докази, де провести демонтаж обладнання, розбирання і розкопку згарища, просіювання пожежного сміття для виявлення речових доказів.

Динамічна стадія передбачає вилучення речових доказів, які можуть знаходитись у різних місцях згарища, в тому числі у пожежному смітті. Розбирання останнього є однією з найважливіших особливостей огляду місця події, оскільки в ньому можуть бути різні предмети, які вказують на причину пожежі (пляшки, банки та інші посудини з-під горючих рідин, предмети, ва яким можна визначити, що саме згоріло). Під час динамічної стадії вилучаються також різні електротехнічні пристрої та обладнання (запобіжники, розетки, електропроводи) з характерними слідами короткого замикання.

На цій стадії слідчий разом з судово-медичним експертом встановлює, чи немає на трупі тілесних ушкоджень, проводить його розпізнання за різними ознаками й обов'язково зазначає в протоколі відстань від місця виявлення трупа до осередка пожежі.

Щодо розслідування підпалів, внаслідок яких виникають пожежі, треба зазначити таке. Виходячи зі способів і засобів підпалів (а частіше всього вони вчиняються з застосуванням паливних і легкозаймистих рідин) можна окреслити коло експертних досліджень, систематизувати їх, виділити основні напрями та алгоритми вирішення завдань.

Оскільки легкозаймисті рідини є об'єктами криміналістичної експертизи паливно-змащувальних матеріалів і речовин, то питання, що вирішуються даним видом досліджень, повинні бути спрямовані на встановлення наявності, природи, властивостей, виду паливно-змащувальних матеріалів. Папір, ганчір'я, вата та інші вогнебезпечні матеріали часто використовуються як засоби підпалів. У зв'язку з цим проводиться дослідження згорілих (обгорілих) залишків (даних об'єктів з метою їх діагностики, що має відношення до предмету експертизи матеріалів, речовин і виробів. Гіти, кіноплівки, технічні засоби, що приводяться до дії з зовнішньої сторони приміщень чи розраховані на спалахування через деякий час, можуть успішно діагностуватися при дослідженні їх слідів в процесі проведення експертизи. По слідах короткого замикання на навмісне оголених проводах, навмісне зіпсованих електроприладах, шляхом проведення досліджень, спрямованих на встановлення механізму приведення зазначених об'єктів в потрібний для підпалу стан, можна встановлювати ознаки злочину.

Поданий вище, перелік експертних досліджень, демонструє різноманітність об'єктів і завдань, що можуть бути вивчені й вирішені для встановлення істини по кримінальним справам про підпали. У зв'язку з цим виникає проблема організації проведення досліджень в судово-експертних установах, а також підготовки матеріалів для проведення експертизи при розслідуванні підпалів. Правильна підготовка матеріалів для проведення експертизи відіграє важливу роль для можливості, ефективності і результативності досліджень. Тому необхідна систематизація існуючих та опрацювання нових вимог по вилученню, збереженню, транспортуванню об'єктів, а також опрацювання переліку відомостей, які треба надавати експертам для проведення досліджень і фіксувати при огляді місця події.

Під час огляду місця пожежі слідчий складає протокол, до якого додаються плани, схеми, фотознімки, відеозапис розвитку й поширення пожежі.

Аналіз слідчої та судової практики показує, що матеріали, які є результатами застосування науково-технічних засобів (приймів, способів) ефективного виявлення, вилучення збереження і фіксації об'єктів, мають важливе доказове значен-

ня. Наприклад, наявність фотознімку, на якому зафіксовано у потрібних ракурсах та деталях положення трупа у момент його виявлення на місці пожежі, з тими ознаками, що залишилися у якості ще не змінених різноманітними факторам даних, докладний опис яких відсутній у протоколі огляду місця події, може стати важливим джерелом доказової інформації. При проведенні експертиз у лабораторних умовах, експерти постійно стикаються з проблемами збереження значущості слідів та одержання необхідної додаткової інформації, яка повинна бути зафіксована, але часто відсутня у матеріалах справ. Така інформація може, наприклад, стосуватися даних, що виявлені при динамічній стадії огляду місця пожежі до її ліквідації. Ці проблеми пов'язані не тільки з порушенням існуючих рекомендацій та правил, які допускаються у процесі оперативно-розшукової або слідчої діяльності, але й з погодними умовами та самим процесом горіння, його розвитком і закінченням.

У слідчій тактиці існують відповідні вказівки на швидкість, невідкладність процесуальних дій. Тому необхідно визначити надзвичайну важливість розробки тактичних прийомів та рекомендацій, які гарантували б від невдач, пов'язаних з тривалістю лабораторного дослідження, що може привести до незворотних змін в субстратній або зовнішній будові об'єкту, вилученого з місця пожежі.

Використання різноманітних спеціальних знань не ізолювано, а в комплексі дозволяє «реконструювати» елементи кримінальної події і встановити механізм підналу. Так, по даній категорії злочинів може призначатися комплекс експертиз. Вже безпосередньо на місці події слідчий повинен проміркувати можливість призначення тих чи інших експертиз, у тому числі комплексних, які повинні вирішувати питання про динаміку розвитку горіння, механізм його виникнення, а також спрямовані на виявлення причин, що визвали горіння.

Надійшла до редколегії 24.03.98

*М. РОМАНОВ, канд. юрид. наук,
Е. ЄФРЕМЯН, канд. юрид. наук, зав. лаб. ХНДІСЕ*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ТРАСОЛОГІЇ В СВІТЛІ НОВИХ ВИДІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Останнє десятиріччя ознаменувалось становленням і розвитком нових видів судових експертиз. До них повинні, передусім, бути віднесені ситуалогічна експертиза та експертиза